

Семантико-синтаксичні реченнєві відношення і синтаксичні зв'язки (на матеріалі поезій Тараса Шевченка)

У статті досліджено функційні особливості семантико-синтаксичних реченнєвих відношень і синтаксичних зв'язків. Указано, що в граматичній структурі українського речення функціонують семантико-синтаксичні відношення, які формують семантико-синтаксичний аспект речення, і синтаксичні зв'язки, які характеризують формально-синтаксичний аспект реченнєвої структури. Виділення основних типів семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків пов'язане з напрямком синтаксичної залежності. З'ясовано, що семантико-синтаксичні відношення репрезентують семантичну залежність, а синтаксичні зв'язки вказують на тип формальної залежності.

Ключові слова: семантико-синтаксичні реченнєві відношення, синтаксичні зв'язки, семантична залежність, формальна залежність, структура речення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження структури речення, у якій найчіткіше представлені семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки, належить до актуальних проблем сучасного синтаксису. У традиційній граматиці головну увагу приділяли вивченню форми речення, активно досліджували його формально-синтаксичну структуру й синтаксичні зв'язки. На сучасному етапі, особливо в студіях, що висвітлюють проблематику функційного синтаксису, активізовано вивчення семантико-синтаксичної організації речення, семантики компонентів речення, аналіз його семантико-синтаксичної будови і взаємозв'язку формально-синтаксичної та семантичної структур. У граматичній організації українського речення функціонують семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки, які формують та характеризують реченнєві структури. Їхнє дослідження, пов'язане з комплексним вивченням речення, перспективне, оскільки уможливує виокремити нові синтаксичні явища, зокрема семантичну залежність, що пов'язана із семантико-синтаксичними відношеннями, й формальну залежність, яку репрезентують синтаксичні зв'язки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У вітчизняному мовознавстві ідея розгляду речення як багатоаспектної одиниці належить фундаторові функційного синтаксису І. Р. Вихованцю [6, с. 248–253; 2; 3]. Учений розмежує формально-синтаксичну структуру речення, яка «... є його власне-синтаксичною ознакою. Її створюють відповідні синтаксичні зв'язки і виділювані на їх основі члени речення – головні, другорядні, опосередковані другорядні, дуплексиви» [2, с. 21] і семантико-синтаксичну структуру речення, яка «... характеризується невластивими синтаксичними, а семантико-синтаксичними ознаками – диференційними семантико-синтаксичними відношеннями <...>, що відбивають специфіку з'єднання змісту і форми компонентів речення в конкретній мові» [Там само, с. 18]. Із позицій функційного синтаксису проблематика семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків досліджена в наукових розвідках А. П. Загнітка [4; 5], М. В. Мірченка [11], К. Ф. Шульжука [15], М. Я. Плющ [12], Н. Л. Іваницької [7], О. В. Кульбабської [8], О. Г. Межова [9] та інших мовознавців. Уважаємо необхідним розглянути глибинний рівень семантико-синтаксичних відношень та синтаксичних зв'язків й акцентувати увагу на синтаксичній залежності в структурі речення.

Мета й завдання статі. Мета праці полягає в системному описі семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків. Для досягнення поставленої мети потрібно: 1) з'ясувати особливості семантико-синтаксичних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення; 2) визначити типи й форми синтаксичних зв'язків у формально-синтаксичній реченнєвій структурі; 3) указати на функційні особливості семантичної і формальної залежностей.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концептуальне розмежування синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень належить І. Р. Вихованцеві. Учений зазначає: «На протигагу синтаксичним зв'язкам, які спрямовані у внутрішню структуру синтаксичних одиниць-конструкцій (речень і словосполучень) і відбивають характер формальних граматичних стосунків, семантико-синтаксичні відношення виявляють зовнішнє спрямування: виражають стосунки між предметами та явищами позамовного світу. Відображаючи стосунки предметів і явищ дійсності, вони вказують на значеннєві (сміслові) стосунки поєднаних

певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць» [3, с. 43]. Семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки в структурі речення перебувають у складних взаємовпливах. З-поміж їхніх ознак можна вирізнити: нетотожність, різнобічну спрямованість, паралельне функціонування і специфічність вияву в різних синтаксичних одиницях (словосполученні, простому реченні, простому ускладненому реченні, складному реченні). Одну із цих нетотожностей становить, на аргументовану думку Л. Теньєра, те, що синтаксичні зв'язки спрямовані від підпорядковуючого елемента до підпорядкованого, а семантичні зв'язки (у нашому розумінні – синтаксичні й семантичні залежності) – від підпорядкованого елемента до підпорядковуючого [13, с. 54]. Розглядаючи питання про взаємовідношення між формально-синтаксичною структурою і змістом, дослідник наголошував, що «... структурний і семантичний плани не залежать один від одного. Але ця незалежність має силу лише в теорії. На практиці ж ці два плани паралельні, оскільки у структурного плану нема іншого призначення, крім того, щоб зробити можливим вираження думок – об'єктів семантичного плану. Між цими планами нема тотожності, але є паралелізм. Цей паралелізм виявляється у зв'язках. Точніше кажучи, поряд із структурними зв'язками є зв'язки семантичні, що співвідносяться з ними у регулярний спосіб» [Там само, с. 53].

О. С. Мельничук, характеризуючи речення як основну синтаксичну одиницю, наголошував: «Речення є тією мовною структурою, в рамках якої розгортається функціонування всіх синтаксичних прийомів і за межі якої не виходить переважна більшість синтаксичних відношень» [10, с. 14]. Семантико-синтаксичні відношення функціонують у простому елементарному реченні, яке становить синтаксичну конструкцію, що сформована з одного предиката та семантико-синтаксично залежних іменникових компонентів. У реченнєвій конструкції такого типу предикат виражений підпорядковуючим компонентом, до якого спрямовані семантико-синтаксичні відношення від підпорядкованих компонентів. У простому семантично елементарному реченні залежно від лексичного значення дієслів або їхніх функційних еквівалентів виділяють лише субстанційні (предметні) семантико-синтаксичні відношення, які передають значення предметності [3, с. 44]. Залежно від семантичного навантаження предиката субстанційні семантико-синтаксичні відношення мають досить ємну диференційну структуру:

1) суб'єктні семантико-синтаксичні відношення:

а) агентивні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Не русалонька блукає ... (с. 29); Зійшло сонце ... (с. 56); Заспівали козаченьки пісню тії ночі ... (с. 56)¹; Молились щиро козаки ... (с. 78); Ото Гонта з Залізняком Люльки закурили ... (с. 84); А Залізняк в Смілянщині Дамаску гартує ... (с. 80); Нехай старий бурлакує ... (с. 102); Козацтво преться без ватаги ... (с. 110); Гамалія <...> Кайдани ламає (с. 110); А мати пшеницю на панцині жне (с. 120);*

б) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта процесу, напр.: *Рече та стогне Дніпр широкий ... (с. 29); ... запорожці вмлі панувати! (с. 48); Трава зеленіє (с. 57); А над ним палають І хатина, і будинок ... (с. 84); Корчма тліє з стодолюю .. (с. 83); Україна <...> палала, тліла ... (с. 83); Хмара червоніє ... (с.80); Світить білолиций на всю Україну ... (с. 78); Чорніє гай над водою ... (с.32); Мати в'яне, Дочка червоніє ... (с. 106); Дніпро висихає (с. 112);*

в) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта стану, напр.: *Спочивають добрі люди (с. 40); Нездужає Катерина ... (с. 36); Не журиється Катерина ... (с. 36); [Катерина – Т. М.] Вичуняла ... (с. 36); [Катерина – Т. М.] Полюбила москалика ... (с.36); Вона [Катерина – Т. М.] любить ... (с. 36); Москаль любить жартуючи ... (с. 35); ... все сумує ... (с. 34); Я ввечері посумую ... (с. 33); ... вона полюбила козацькїї очі ... (с. 29); [Голубка – Т. М.] сумує, білим світом нудить ... (с. 29);*

г) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта всеохопного процесу, напр.: *Смеркалося (с. 84); Із Лисянки Кругом засвітило ... (с. 84); ... смеркає ... (с. 33); Поки не світає ! (с. 106); Дивлюся – аж світає (с. 120); І смерклося (с.287);*

г) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта якісного стану, напр.: *А може я й темний ... (с. 35); ... я вдень не одинока ... (с. 118); ... а я ще малий (с.300); Я стар був ... (с. 301); До грошей я не дуже ласий (с. 76);*

д) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта кількісного стану, напр.: *Багато їх (с. 79);*

ж) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта стану-відношення, напр.: *Та й жалть стало ... (с. 84); ... там весело ... (с. 80); А вам нудно! (с. 119); Чого тобі шкода ? (с. 120); Чого мені тяжко? Чого мені нудно? (с. 128); Мені не весело було Й на нашій славній Україні ... (с. 214);*

¹ Тут і далі збережено стиль і граматику видання 1927 р.

2) об'єктні семантико-синтаксичні відношення: *Ти з морем говориши ... (с.33); Шука козак свою долю (с. 35); А він [Іван – Т. М.] коня поганяє ... (с. 46); А внук косу несе в росу (с. 49); Полюбила чорнобрива козака дівчина ... (с. 50); ... видає мене мати за старого заміж (с. 51); ... москалі, орда, ляхи Бились з козаками (с. 55); Зібрав Тарас козаченьків ... (с. 56); Піду синів випроводжать в далеку дорогу (с. 62); А тим часом гайдамаки ножі освятили (с. 64);*

3) адресатні семантико-синтаксичні відношення: ... *мати <...> Вимовляє доні (с. 38); [Катерина – Т. М.] ... синові за гіркого Медяник купила (с. 43); Я винесу тобі сина (с. 46); [Катерина – Т. М.] Несе йому сина (с. 46); Візьміть його та oddайте Старшому за сина! (с. 47); [Пані – Т. М.] Дає гроші Івасеві ... (с. 48); Скажи мені щирю правду ... (с. 51); Подай патинки господині Та принеси мені води! (с. 64); Дасть він мені срібло-злото, Дасть він мені славу ... (с. 70); ... вони [орли – Т. М.] рознесуть Ляхам, жидам кару ... (с. 73); Я отдам, продам Кумові хатину ... (с. 86); ... батько Остатню корову Жидам продав ... (с. 126);*

4) інструментальні семантико-синтаксичні відношення:

а) семантико-синтаксичні відношення засобу дії, напр.: *І він [Іван – Т. М.] <...> шпорами коня в боки (с. 46); І просто жнуть [серпами – Т. М.] ... (с.139); А петрушку Криши в юшку [ножем – Т. М.] (с. 138); Уже на третьому полі Турки-яничари <...> Очі <...> Гарячим залізом випікали ... (с.143); ... ножем тупим Тебе заріжуть ... (с. 310); Тебе <...> Уб'ють обухом! (с. 310);*

б) семантико-синтаксичні відношення засобу пересування, напр.: ... *козаки на байраках пороги минали ... (с. 61); А за ними кобзар Волох <...> Шкандибає на конику ... (с. 82); Перед кумиром Везуть возами ладан, мірро ... (с. 310); І на возах, на колесницях, Із Колізея, із різниці Святії вивезли тіла ... (с. 311);*

в) семантико-синтаксичні відношення засобу допоміжного матеріалу, напр.: *[Катерина – Т. М.] ... Втерлась рукавами (с. 46); Тупне кінь ногою (с.51); Вельможна громада Не втерпіла, ударила Старими ногами ... (с. 62); А я шовком вишиваю ... (с. 88); І сестру Мар'яну рястом уквітчай ... (с. 99); ... срібло-злото несуть шапками козаки ... (с. 110); В вдарив [рукою – Т. М.] по струнах (с. 138);*

5) локативні семантико-синтаксичні відношення:

а) семантико-синтаксичні відношення локативного місця, напр.: *Сидить батько кінець стола (с. 38); [Катерина – Т. М.] ... серед ставу мовчки опинилась (с. 47); Чабан вранці з сопілкою сяде на могилі ... (с. 49); ... стане Місяць серед неба ... (с. 51); На розпутті кобзар сидить ... (с. 55); А серед базару стоїть Гонта з Залізняком ... (с. 84); А тим часом гайдамаки столи вздовж базару поставили ... (с. 86);*

б) семантико-синтаксичні відношення локативного напрямку, напр.: *Щось лізе вверх по стовбуру До самого краю (с. 30); Катерина <...> прийде до криниці ... (с. 36); Вийшов з хати карбівничий ... (с. 44); [Катерина – Т. М.] Шубовсь в воду!.. (с. 47); Ішов кобзар до Києва ... (с. 47); [Отаман – Т. М.] Походжає вздовж байрака ... (с. 49); ... вийде Чорнобрива з хати ... (с. 50); А я піду на край світа ... (с. 59);*

в) семантико-синтаксичні відношення шляху руху, напр.: *Бо вернулись москалики Іншими шляхами (с. 38); Ідуть шляхом чумаченьки ... (с. 42); Їде шляхом до Києва Берлін шестернею (с. 48); Розбредись конфедерати по Польщі, Волині, По Литві, по Молдаванах І по Україні ... (с. 64); Гуля Максим, гуля батько Степами, лісами (с. 75); Їде Залізняк Чорним шляхом ... (с. 76); Мандрували гайдамаки Лісами, ярами ... (с. 83);*

г) просторове вираження локативних семантико-синтаксичних відношень, напр.: ... *стара, мов каламар Дістала з полиці (с. 51); Сама хоче мене мати в землю заховати (с. 52); А Оксана в вікно поглядає ... (с. 87); ... свячений З халяви виймає (с. 87); Посипалися додолю Груші гнилобокі ... (с. 84); А я <...> В квартиручку виглядаю ... (с. 88); А козаки, як хміль отой, В'ються круг Ганнусі (с. 106).*

У сукупності семантико-синтаксичних відношень наявні ієрархічні стосунки, тобто синтаксична ранговість. Субстанційні семантико-синтаксичні відношення визначають на найвищому рівні абстракції [2, с. 32]. Первинні субстанційні семантико-синтаксичні відношення наявні тільки в семантично елементарних простих реченнях, напр.: *Уже Марко чумакує ... (с. 160) (суб'єктні семантико-синтаксичні відношення); Чи я ж тобі черевичків не куплю? ... (с. 88); [Ганна – Т. М.] ... Маркові І собі нічого Не принесла ... (с.163) (суб'єктні, об'єктні та адресатні семантико-синтаксичні відношення); І Галайда з Гонтою танцює (с. 88); ... удова <...> Трути-зілля шукала ... (суб'єктні та об'єктні семантико-синтаксичні відношення); ... я <...> Повісила хвартушину над віконницею ... (с. 88); Молодиця <...> Щось до лона пригортає (с. 156) (суб'єктні, об'єктні та локативні семантико-синтаксичні відношення); Старці <...> Копають ... [землю лопатою – Т. М.] (суб'єктні, об'єктні й інструментальні семантико-синтаксичні відношення).*

На думку І. Р. Вихованця, «За наявності тотожності семантико-синтаксичних відношень між різними синтаксичними одиницями потрібно кваліфікувати їх за ознакою первинності/вторинності (вихідності/похідності). Із цього погляду первинними є предикатні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні, а їх аналоги в межах простого ускладненого речення – вторинними. Паралелізм семантико-синтаксичних відношень щодо синтаксичних зв'язків має неоднакову природу в складнопідрядному і складносурядному реченнях, а також у похідних від них простих ускладнених реченнях» [3, с. 44]. В ускладнених простих реченнях функціонують вторинні субстанційні семантико-синтаксичні відношення з різними семантичними відтінками. Вторинні семантико-синтаксичні відношення виникають у разі об'єднання двох або більше елементарних речень в одне ускладнене, напр.: *Не бачила стара мати Козацької плати (с. 110); А дівчина в темнім гаї Його з війська виглядає ... (с. 118); А той, щедрий та розкішний, Все храми мурує ... (с. 119); ... сова летить лугами, берегами та нетрями, Та глибокими ярами, Та широкими степами, Та байраками (с. 120); Між ярами над ставами Верби зеленіють ... (с. 120); По край улиць поспішали заспані дівчата ... (с. 126); ... та й заплакав сіромаха, Степом ідучи (с. 128).*

У складносурядних реченнях функціонують взаємозалежні семантико-синтаксичні відношення, які варто диференціювати на: 1) єднальні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *І смеркає, і світає ... (с. 168); І оживе добра слава, Слава України, І світ ясний, невечірній, Тихо засіяє ... (с. 171); Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів (с. 30); 2) протиставні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Старий рудий бабу кличе, А та йому дулі тиче ... (с. 88); ... і не найдуть Шляхів тих владики, А раби тими шляхами Без гвалту в крику Позіходяться до купи ... (с. 315); Ой маю, маю і ноженьята – Та ні з ким, матінко, потанцювати ... (с. 315); Дурить себе, чужих людей, та не дурить бога! (с. 172); 3) розділові семантико-синтаксичні відношення, напр.: *... то й досі не знаю, Чи то було справді, чи то було так ... (с. 301); 4) зіставні семантико-синтаксичні відношення, напр.: Корчма тліє з стодолюю, а Лейби немає (с. 83); Перед ним з собакою онучок грався, А внучка в юпку одяглась ... (с. 162).***

Тотожні семантико-синтаксичні відношення в простому ускладненому реченні походять від єднальних, протиставних, розділових семантико-синтаксичних відношень у складносурядному реченні, напр.: *Ні каліка, ані старий, Ні мала дитина не остались ... (с. 86); ... я <...> На шлях дивлюся та на поле, Та на ворону на хресті На кладовищі ... (с. 303); А по Тибру із-за гаю Байдак впливає Чи галера (с. 309).* Взаємозалежність семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях тотожна зі складнопідрядними реченнями з адвербіальними відношеннями, напр.: *Щось пророче Мені вже зазирає в очі – І я вже богу не молюсь ... (с. 302).*

У складнопідрядних реченнях простежуємо обставинні семантико-синтаксичні відношення між головною і підрядною частинами складнопідрядного речення. Предикатні семантико-синтаксичні відношення вказують на залежність обставинних семантико-синтаксичних відношень підрядної частини від головної. Їх варто диференціювати на темпоральні, причинові, допустові, порівняльні, наслідкові семантико-синтаксичні відношення, семантико-синтаксичні відношення мети, умови та відповідності, напр.: *Дивилася, поки не осталося Живого сліду на воді ... (с. 311); ... той син Іван <...> на вольній, бачиться, – бо й сам Уже не панський, а на волі (с. 313); ... на землю правда прилетить, хоч на годиночку спочить ... (с. 314); Якби ти на світ не родивсь, Або в колиці ще упивсь ... То не купав би я в калюжі Тебе, преславного ... (с. 316); Не дуріте дітей ваших, Що вони на світі На те тільки, щоб панувать ... (с. 169); Якби ви вчились так, як треба, То й мудрость би була своя (с. 169); І язык мій оніміє, Висохне, лукавий, Як забуду пом'янути Тебе, наша славо! (с. 175).*

Типи й форми синтаксичних зв'язків відображають особливості функціонування формально-синтаксичної структури речення. І. Р. Вихованець указує на те, що синтаксична специфіка зв'язків між словами в реченні встановлена дослідниками на основі виділення їхніх диференційних синтаксичних ознак, які мають передусім змістову, пов'язану з їхньою синтаксичною сутністю, природу, і вважає, що всебічне дослідження синтаксичних зв'язків – один із найголовніших показників структури речення – передбачає, з одного боку, визначення системи опозицій, членами яких вони виступають, тобто вивчення їхніх системних взаємовідношень, без чого не може бути адекватно кваліфікований їхній синтаксичний зміст (а отже, і їхнє віднесення до того чи того типу зв'язку), і, з другого – воно вимагає врахування їхніх взаємовідношень щодо специфічних формальних ознак, які сигналізують про синтаксичний зміст зв'язків [1, с. 44]. Від типів синтаксичних зв'язків потрібно відрізняти їхні форми, тобто формальні способи вияву синтаксичних зв'язків. На рівні речення функціонує предикативний зв'язок (просте і складне речення), сурядний зв'язок

(складне і просте речення), підрядний зв'язок (просте і складне речення), опосередкований підрядний зв'язок (просте речення), подвійний зв'язок (просте речення). Основні типи синтаксичного зв'язку репрезентують формальну залежність: двобічну залежність (предикативний зв'язок), напр.: *Минає літо ...* (с. 176); *А дівчата завітчались* (с. 180); *А сльози капають* (с. 215); *Стоїть село* (с. 211); однібічну залежність (прислівний підрядний зв'язок, детермінантний підрядний зв'язок), напр.: *Старий <...> богу помоливсь ...* (с. 215); *І думу тяжкую мою Німим стінам передаю* (с. 181); *Під хатою дідусь сивенький Сидить ...* (с. 215); *І соловейко на калині То затихав, то щебетав ...* (с. 216); *Ярема з Лейбою прокralись аж у будинок, в самий льох* (с. 90); взаємозалежність (сурядний зв'язок), напр.: *Шукай собі брата в палатах і в хаті ...* (с. 181); *... я <...> Носив і свиту і жупан* (с. 215); *Вечірне сонечко <...> Дніпро і поле золотом крило* (с. 215); подвійну залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок), напр.: *А дівчата почали називати квітку лілеєю, тобто снігоцвітом*. Кожному типові синтаксичних зв'язків притаманна своя формальна організація. У сучасній українській мові виділяємо чотири форми синтаксичних зв'язків: координацію, керування, узгодження, прилягання.

Координація – форма предикативного зв'язку, за якого присудок залежить від підмета й підмет залежить від присудка (взаємспрямована залежність предикативного зв'язку). Вона функціонує в поєднанні тільки певних морфологічних форм (називний відмінок для іменника й особові форми для дієслова) у двоскладному простому реченні, напр.: *Козацтво гуляє* (с. 62); *Зірочки сяють* (с. 68); *... і досі Пожар не гасне ...* (с. 77); *По Поліссі Гонта бенкетує ...* (с. 80); *Зішло сонце* (с. 83). У формі координації об'єднано два види залежностей: залежність підмета від присудка, яка реалізована у способі керування, де присудкова форма дієслова вимагає підмета у формі називного відмінка, і залежність присудка від підмета, яка виявлена у способі узгодження, за якого залежний компонент-присудок уподібнений компонентів-підметові у формі числа, роду й особи. Поєднання кличного відмінка в підметовій функції і форм наказового способу дієслова у функції присудка становить особливий вид координації, напр.: *Отож-то дивіться та кайтесь, дівчата ...* (с. 43); *Граї же, море!* (с. 49); *Ні, Ярино, я не умру ...* (с. 140); *Чого в'янеш, моя доню?* (с. 50); *Що ти там, Ярино, Змайструвала?* (с. 139); *Благослови, отамане, Чайки попускати та за Тендер погуляти, Турка пошукати* (с. 143); *Ой Спасе наш чудотворний, Межигорський Спасе, І лютому ворогові Не допусти впасти В турецьку землю, в тяжку неволю ...* (с. 143); *Розкажи ж тепер, Степане, Про свою недолю* (с. 144); *Вийди, Катре, з хати!* (с. 165); *Потанцюй, кобзарю!* (с. 88). Підмет у таких реченнях підпорядковує формою числа присудок, який стоїть у формі другої особи наказового способу й вимагає кличного відмінка. Отже, у взаємозалежності підмета і присудка вбачаємо її реченневоутворюючу особливість, що характеризує специфіку предикативного зв'язку. Сполучення підмета і присудка становить синтез узгодження, реалізованого залежністю присудка від підмета, і керування, реалізованого залежністю підмета від присудка.

У традиційній граматиці великого поширення набув погляд, згідно з яким кожна відмінкова і приєднанково-відмінкова форма іменників або їхніх еквівалентів поєднана з опорним словом способом керування. Стосовно цього І. Р. Вихованець зазначає, що традиційний погляд на це явище «... не відбиває синтаксичної специфіки керування, оскільки він орієнтований лише на морфологічні показники. Більшу пояснювальну силу має кваліфікація керування як форми (способу) підрядного зв'язку, що стосується значеннево передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без приєднанків і з приєднанниками. У такому разі керованими формами слід вважати тільки ті форми, які зумовлюються валентністю слів із значенням власне-ознаки» [3, с. 37–38].

Семантична неповнота предиката, який вимагає залежного іменникового компонента (у переважній більшості), визначає форму керування. Залежне слово має виступати в певній відмінковій або приєднанково-відмінковій формі. Семантично передбачуване поєднання ознакового й залежного членів речення (маємо на увазі синтаксичну залежність) утворює керування. Предикати, які наділені здатністю керування, залежно від семантичного потенціалу вимагають різної кількості керованих іменникових компонентів. За наявності декількох керованих слів при тому самому предикатові простежуємо більш тісний і менш тісний зв'язок цих залежних членів речення. Об'єктний синтаксис у формі знахідного відмінка притаманний тісніший зв'язок з опорним предикатом, напр.: *∴ Старий воли випрагає ...* (с. 164); *гайдамаки <...> Лагодили самопали ...* (с. 171); *Господь любить свої люди ...* (с. 174); *несуть пани есаули Козацькую зброю* (с. 223); *Москаль ту викопав криницю ...* (с. 230); ніж адресатний синтаксис у формі давального відмінка, який указує на напівсильне керування, напр.: *... Веселий рай Пошли їй <...> Подай їй долю на сім світі ...* (с. 315); *Без*

плати І без ціни оддав еси **Ворогам** проклятим (с. 173); **Дам** лиха **закаблукам** ... (с. 220); [*Сестра* – Т. М.] **Виносила** [*братові* – Т. М.] **зброю-шаблю** золотую І **рушницю-гаківницю** (с. 223) та інструментальній синтаксемі у функції орудного відмінка, яка поєднана з дієслівним предикатом способом слабкого керування, напр.: ... **рукою** **Твердою своєю** **Розв'язав** ти **наші руки** ... (с. 173); ... **люди** <...> **Тільки мої довгі коси** **Остригли** [*ножицями* – Т. М.]; [*Каліка* – Т. М.] **Криницю** **копає** [*лопатою* – Т. М.] (с. 230); [*Козак* – Т. М.] **В червоних штанах оксамитних** **Матнею** **улицю мете** ... (с. 220).

Узгодження – спосіб підрядного зв'язку, у якому граматична форма залежного слова зумовлена граматичними формами опорного слова. У реченнєвій структурі залежний член набуває форм опорного члена речення, напр.: ... **ніхто не бачив** **Ні дівочі дрібні сльози**, **Ні щирі козачі** (с. 72); **Ночували гайдамаки в зеленій діброві** ... (с. 76); **Тільки роси ранесенько** **Сльозами дрібними** **Їх умиють** (с. 79); **Шелестить пожовкле листя** **по діброві** (с. 92); ... **ходили гайдамаки з святими ножами** ... (с. 98); ... **є брови Чорні, карі очі І високий стан козачий, І гнучкий дівочий** ... (с. 101). На думку І. Р. Вихованця, «Порівняно з керуванням зв'язок узгодження являє собою слабкий підрядний зв'язок, не зумовлений лексичним значенням опорного слова. У явищах узгодження відбиваються диференційні граматичні ознаки частин мови і членів речення: прикметник синтаксично спеціалізований як узгоджена частина мови, іменник – як частина мови, що підпорядковує прикметник; у реченні характер означення як члена речення найповніше виявляється в узгоджених словах» [3, с. 40].

Прилягання – спосіб підрядного зв'язку, у якому головне слово або граматична основа речення не вимагає в залежного слова граматичних форм опорного слова. Якщо граматичні форми залежних членів речення, поєднаних з опорними членами речення способом керування або узгодження, сформовані опорними членами речення, то незалежний компонент речення, що функціонує в реченнєвій структурі за допомогою прилягання, виступає як незалежна синтаксична одиниця, що не залежить від лексико-граматичної природи або граматичної форми опорного члена речення. Прилягання виражене типовими морфологізованими формами прислівників і дієприслівників, що семантично ускладнюють реченнєву структуру, напр.: **Сумно-сумно** **гайдамаки** **Залізною силу поховали** ... (с. 98); ... **Мар'яна** <...> **тяжко-тяжко** **заридала** (с. 103); **Тяжко** **плакала** **Ганнуса** ... (с. 107); **Подивись тепер на матір, На свою** **Україну, Що колишучи** **співала** **Про свою** **недолю, Що співаючи** **ридала, Виглядала волю!..** (с. 111).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки вказують на тип синтаксичної залежності. Семантико-синтаксичні відношення функціонують у семантико-синтаксичній структурі речення. Вони мають ємну структуру, яка репрезентує семантичну залежність. Типи й форми синтаксичних зв'язків виділяють на формально-синтаксичному рівні. На противагу семантико-синтаксичним відношенням вони вказують на формальну залежність у структурі речення. Перспективними вважаємо дослідження, пов'язані з вивченням залежностей різних рівнів у структурі речення, зокрема з'ясування функційного потенціалу семантичної та формальної залежностей.

Джерела та література

1. Вихованець І. Р. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення / І. Р. Вихованець // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 29–45.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – [3-тє вид., виправл. і допов.]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 294 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
6. Зеленько А. С. Загальне мовознавство : [навч. посібник] / А. С. Зеленько. – К. : Знання, 2010. – 380 с.
7. Іваницька Н. Л. Нариси із синтаксису української мови : [посіб. для студентів-філологів] / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : [б. в.], 2011. – 183 с.
8. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – 672 с.
9. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.

10. Мельничук О. С. Загальні питання синтаксису української мови / О. С. Мельничук // Сучасна українська мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С.5–37.
11. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : Ред. вид. відд. «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
12. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні : [вибрані праці] / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 362 с.
13. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с фр. И. М. Богуславский и др. ; вступ. ст., общ. ред. и коммент. В. Г. Гак]. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
14. Шевченко Т. Поезії / Тарас Шевченко. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 368 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 408 с.

Масицкая Татьяна. Семантико-синтаксические отношения и синтаксические связи (на материале поэзии Тараса Шевченко). В статье исследованы функциональные особенности семантико-синтаксических отношений и синтаксических связей в предложении. Указано, что в грамматической структуре украинского предложения функционируют семантико-синтаксические отношения, которые формируют семантико-синтаксический аспект предложения, и синтаксические связи, которые характеризуют формально-синтаксический аспект структуры предложения. Произведена семантическая дифференциация семантико-синтаксических отношений на субъектные, объектные, адресатные, инструментальные и локативные. Семантико-синтаксические отношения направлены от подчиненного компонента к подчиняющему. Проанализированы типы и формы синтаксических связей, исследовано их значение для определения членов предложения. Выделение основных типов семантико-синтаксических отношений и синтаксических связей связано с направлением синтаксической зависимости. Определено, что семантико-синтаксические отношения формируют семантическую зависимость, а синтаксические связи указывают на тип формальной зависимости.

Ключевые слова: семантико-синтаксические отношения, синтаксические связи, семантическая зависимость, формальная зависимость, структура предложения.

Masytska Tetayna. Semantic and Syntactic Sentence Relations and Syntactic Links (a Case Study of Taras Shevchenko's Poetry). The article researches some functional peculiarities of semantic and syntactic sentence relations and syntactic links. It is specified that in the grammar structure of an Ukrainian sentence the semantic and syntactic relations forming the semantic and syntactic aspect of a sentence and the syntactic links that are descriptive of the formal syntactic aspect of a sentence structure are in operation. The differentiation of the semantic and syntactic relations has been examined and the subject, object, addressee, instrumental and locative relations have been studied. The semantic and syntactic relations are directed from the dependent component to the subordinating one. The types and forms of syntactic links have been analyzed and their role for modifying sentence members has been underlined. Distinguishing the main types of semantic and syntactic relations and syntactic links is connected with the direction of syntactic dependency. It turns out that the semantic and syntactic relations represent the semantic dependency and syntactic links points to the type of formal dependency.

Key words: semantic and syntactic sentence relations, syntactic links, the semantic dependency, the formal dependency, a sentence structure.

Стаття надійшла до редколегії
06.08.2014 р.